

معرفی کتاب «حدیث المنزلة» نوشته محمد سالم الخضر

یاسر عباسی^۱

چکیده

در سال‌های اخیر در نقد احادیث شیعه، نوشته‌های گوناگونی نگاشته شده است. یکی از آثار انتقادی در حوزه احادیث شیعه، کتاب «حدیث المنزلة» نوشته محمد سالم الخضر است. نگارنده در کتاب یادشده به نقد سندی و محتوایی حدیث مشهور «أَنْتَ مِثِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي» می‌پردازد و فضای صدور حدیث مذکور را از منظر تاریخی و تفسیری بررسی می‌کند. عدم توجه به مبانی اعتبارسنجی حدیث شیعه، سطحی‌نگری در تحلیل‌ها و خلط میان داده‌های کلامی، تاریخی و تفسیری با مباحث تخصصی حدیث از جمله ضعف‌های این کتاب است. این نوشته درصدد معرفی کتاب یادشده و بیان ضعف‌ها و قوت‌های آن است تا زمینه نقد آن برای حدیث‌پژوهان فراهم گردد.

واژگان کلیدی فارسی: حدیث منزلت، محمد سالم الخضر، اعتبارسنجی، شبهات اهل سنت، حدیث یوشع بن نون.

واژگان کلیدی عربی: حدیث المنزلة، محمد سالم الخضر، دراسة سندية و دلالية، شبهات أهل السنة، حدیث یوشع بن نون.

اهتمام به آثار حدیثی منتشرشده در عصر حاضر از زمینه‌های حدیث پژوهی است که پرداختن به آن افزون بر دستیابی به آخرین دستاوردهای علمی و پژوهشی، فرصتی را برای تحلیل و نقد آن ایجاد می‌کند و موجب ارتقاء و به روزرسانی علوم حدیث می‌شود. آثار منتشرشده از اهل سنت در حوزه حدیث شیعه به دلیل اشتراک بسیاری از مباحث حدیثی از یک سو و پاسخگویی به نقدهای آن از سوی دیگر، از جایگاه مهم‌تری برخوردار است. نوشته مذکور نیز در همین راستا به معرفی کتاب «حدیث المنزلة» به قلم محمد سالم الخضر می‌پردازد تا پژوهشگران حدیث و علاقه‌مندان به علوم حدیث را از جدیدترین این آثار مطلع سازد و زمینه نقد و بررسی این اثر ایجاد شود.

کتاب «حدیث المنزلة» دومین اثر محمد سالم الخضر است که در ضمن مجموعه «حفریات معرفية في دعوى النص الإلهي على إمامة علي بن أبي طالب رضی الله عنه»^۱ در مرکز تحقیق و پژوهش تکوین^۲ چاپ شده است. مؤلف در کتاب اول از این مجموعه با نام «آية الإنذار و حدیث الدار» به نقد یکی از ادله اثبات امامت حضرت علی علیه السلام در مذهب شیعه پرداخته است. در کتاب «حدیث المنزلة» نیز مدعی است یکی دیگر از ادله اثبات امامت حضرت علی علیه السلام را تضعیف و از دایره استدلال خارج کرده است.

محمد سالم الخضر^۳ آثار دیگری نیز دارند که عبارت‌اند از: «أهل البيت بين مدرستين

۱. چالش‌های معرفتی در ادعای وجود نص الهی بر امامت علی علیه السلام.

۲. این موسسه یک مرکز پژوهشی غیر انتفاعی به حساب می‌آید که در سال ۱۴۳۵ هجری قمری در لندن تأسیس شده است و براساس ادعای مؤسسان آن، به دنبال تولید اندیشه و محتوای فکری سالم، براساس تفکر اهل سنت و عامه و جلوگیری از انحرافات و خرافات است. ر.ک: مرکز تکوین للدراسات و الأبحاث: <http://www.takween-center.com>.

۳. «محمد سالم الخضر» هم‌اکنون در کویت به عنوان مدیر مرکز تحقیقات و پژوهش‌های موسسه «مبرة الآل و الاصحاب» مشغول به فعالیت است. موسسه مبرة الآل و الاصحاب در سال ۲۰۰۵ م تأسیس شده است. هیئت مدیره این موسسه عبارت‌اند از: عبد المحسن الجار الله الخرافي (رئیس هیئت مدیره)، خلیل ناصر الشطي (نائب رئیس هیئت مدیره)، عبد العزيز محمد الصبيحي (مدیر صندوق موسسه)، عبدالكريم الحربي (دبیر)، محمد العازمي (عضو هیئت مدیره)، سعود الزمانان (عضو هیئت مدیره). ر.ک: موسسه مبرة الآل و الاصحاب: <http://www.almabarrah.net>.

[بین مدرستی الاعتدال والغلو]، «إني رزقت حبها [السيرة العطرة لأُم المؤمنين خديجة رضي الله عنها]»، «الوصية الخالدة»، «ثم أبصرت الحقيقة».

این نوشته به دنبال معرفی کتاب «حدیث المنزلة» است تا در کنار مطالعه آثار معاصر حدیثی، زمینه‌ای برای نقد آن توسط حدیث پژوهان فراهم آید. نویسنده با انتخاب نام «حدیث المنزلة» برای نام کتاب، به دنبال نقد باور شیعه در دلالت حدیث مذکور بر امامت امام علی علیه السلام است.

الف) محتوای کتاب «حدیث المنزلة»

اثر مذکور در پنج فصل به نگارش درآمده و نویسنده پس از مقدمه، با بررسی فضای حاکم بر غزوه تبوک و ترسیم شرایط سیاسی و نظامی آن، سبب صدور حدیث را بیان می‌کند. او در ادامه با بررسی سندی و دلالتی حدیث منزلت، انگیزه بیان چنین کلامی را از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خطاب به علی علیه السلام، تنها تسلی دادن ایشان و رضایت پیدا کردن به عدم مشارکت در غزوه تبوک معرفی می‌کند و به نوعی دلالت حدیث مذکور بر وصایت حضرت علی علیه السلام و خلافت ایشان را همچون وصایت هارون نسبت به موسی علیه السلام انکار می‌کند.

همچنین مؤلف با ذکر دیدگاه‌های بزرگان شیعه، همچون شیخ مفید و سید مرتضی در مورد سند و دلالت حدیث منزلت، مبنی بر امامت حضرت علی علیه السلام انتقاد می‌کند. در ادامه نیز با نگرشی کلامی وارد تحلیل مفاد حدیث منزلت گشته و ادعا می‌کند این حدیث نه تنها بیانگر وصایت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و امامت ایشان پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نیست، بلکه خصوصیت ویژه و تمایز مهمی نیز برای حضرت در مقایسه با اصحاب دیگر اثبات نمی‌کند. مؤلف در پایان با توضیح صفات و ویژگی‌های هارون و علت انتخاب ایشان به عنوان وصی حضرت موسی علیه السلام و تطبیق آن بر خلیفه اول، به علی همچون رفاقت و دوستی با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از یک سو و استناد به حدیث «أبو بكر بمنزلة يوشع من موسى» او را وصی و جانشین واقعی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم معرفی می‌کند.

نویسنده کتاب «حدیث المنزلة» در مقدمه کتاب^۱ با اعتراف به فضیلت علمی، ایمانی و

جهادی حضرت علی علیه السلام و جایگاه رفیع ایشان، سبقت مولی الموحدین در ایمان به پیامبر، اقامه اولین نماز همراه وی، قرابت نسبی، شجاعت، علم به قرآن و فقه را از صفات غیرقابل انکار امام شیعیان معرفی می‌کند. او دو گروه غالیان و ناصبان را در شناخت نادرست از حضرت علی علیه السلام خطاکار، جاهل و به‌دوراز انصاف می‌نامد و نسبت‌ها و اتهامات نواصب بر امام متقیان را دروغ و ناروا می‌داند.

جالب‌توجه اینکه ذکر فضائل حضرت علی علیه السلام را به انصاف روایان حدیث عامه و زحمات ایشان در جهت دفاع از حقانیت علی علیه السلام گره می‌زند^۱ به گونه‌ای که خواننده ممکن است اگمان برد که اگر روایان اهل سنت نبودند این احادیث بازگو نمی‌شد و برای همیشه مخفی می‌ماند،^۲ حال آنکه حدیث منزلت از طریق روایان شیعی بارها از اهلیت علی علیه السلام نیز گزارش شده است.^۳ با این مقدمه وی به دنبال اثبات بی‌طرفی خود از یک سو و انصاف در بررسی حقیقت از سوی دیگر است و به دنبال اثبات این مدعاست که اهل سنت، عالمان واقعی و تابعین راستین اهل بیت عصمت و طهارت هستند و شیعیان همواره با نگاهی افراطی به جایگاه ائمه علیهم السلام می‌نگریسته‌اند.

فصل اول: نویسنده به ترسیم فضای صدور حدیث منزلت می‌پردازد. او با اعتماد بر کتاب «السیرة النبویة» ابن هشام و «جوامع السیر» ابن حزم و احادیث وارده در صحیح بخاری و مسلم، غزوه تبوک را زمان و مکان صدور حدیث معرفی کرده، ویژگی‌های منحصر به فرد آن را تبیین می‌کند.^۴ این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

۱. به دلیل امکانات و شرایط آب و هوایی، اوضاع بسیار سخت و طاقت‌فرسایی داشت.^۵

۱. به عنوان نمونه به نقل از اسماعیل قاضی، احمد، نسائی و ابوعلی نیشابوری می‌گوید: «لم یروَ فی فضائل أحد من الصحابة بالأسانید الحسان ما روی فی فضائل علی بن أبی طالب»؛ مقدمة: ص ۱۱.

۲. در مقدمه می‌گوید: «و اعلم أن كثيرا من الناس عن تدبیر هذا الإمام غافلون لا اللذین غلو فیہ یعرفون ... ولا الخوارج ... فإن الناصبة ما ترکوا قبیحا إلا ونسبوه إلیه»؛ مقدمة: ص ۹.

۳. الکافی: ج ۸ ص ۱۰۶ و ص ۱۲۳؛ المناقب، ابن شهر آشوب: ج ۳ ص ۶۶؛ الاحتجاج: ج ۱ ص ۱۸۷؛ إثبات الهداة بالنصوص والمعجزات: ج ۳؛ بحار الأنوار: ج ۳۸ ص ۱۵۴؛ غایة المرام: ج ۲ ص ۲۸ و بسیاری از منابع دیگر.

۴. الفصل الأول: ص ۱۵-۴۳.

۵. همان: ص ۱۵-۱۸.

۲. افرادی که در آن شرکت نکردند و بازماندند با استناد به آیات قرآنی و نقل‌های تاریخی در چهار گروه «بکائون، مَنْ أَبْطَأَتْ بِهِ النِّيةُ، مُعْذِرُونَ، منافقون» تقسیم می‌شوند.^۱

۳. غزوه تبوک، تنها غزوه‌ای است که علی علیه السلام در آن شرکت نکرد.

۴. سنت و سیره رسول اکرم صلی الله علیه و آله این بود که هنگام عازم شدن برای جنگ یا حج، شخصی را جانشین خود در مدینه قرار می‌دادند تا امور شهر را در غیاب ایشان مدیریت کند.^۲

۵. در تعیین جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله در غزوه تبوک، میان تاریخ‌نگاران و محدثان اختلاف وجود دارد.^۳

۶. با فرض پذیرش جانشینی علی علیه السلام در غزوه تبوک، آنچه مورد بحث است علت انتخاب ایشان از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. بنابر عقیده نویسنده، روایات نشان می‌دهد امام علی علیه السلام جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله بر امور مدینه نبوده، بلکه ایشان تنها برای حفاظت و مراقبت از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و نزدیکانش در مدینه مانده است. و هدف پیامبر صلی الله علیه و آله از خلیفه نامیدن ایشان، ترساندن منافقان داخل مدینه و اطراف آن بوده است.^۴

۷. نویسنده علت جانشینی امام علی علیه السلام در غزوه تبوک را منظر امامیه به نقل از شیخ مفید در کتاب ارشاد و آیت‌الله سبحانی در السیره المحمدیه نیز همان ترساندن منافقان و جلوگیری از ناامنی و شورش احتمالی آنان بیان می‌کند.^۵

۸. نکته اصلی و پایانی این فصل نتیجه‌گیری آن است که جانشینی علی علیه السلام به خاطر ترساندن منافقین بود و خلیفه خواندن ایشان از روی ترضی و تسلی (رضایت و خوشنودی) حضرت علی علیه السلام است که مورد قبول مکتب شیعه نیز هست^۶ و اینکه به گمان نگارنده کتاب، این ترضی و تسلی نمی‌تواند دلیلی بر امامت و جانشینی سیاسی

۱. همان: ص ۱۹-۲۳.

۲. همان: ص ۲۹-۳۲.

۳. همان: ص ۳۲-۳۴.

۴. همان: ص ۳۵.

۵. همان: ص ۳۶.

۶. حبلرودی در التوضیح الأنور - مفید در ارشاد - مدرسی در من هدی القرآن.

ایشان باشد. او همچنین این باور خود را به ذکر قرائن لفظی حدیثی از امالی شیخ طوسی مستند می‌کند.^۱

۹. در پایان بحث هم شباهت جانشینی هارون برای حضرت موسی و حضرت علی علیه السلام برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را همان اکراه هردو نسبت به جانشینی و کنایه‌های دیگران معرفی کرده و صدور این فقره حدیث «أنت بمنزلة هارون من موسى» را در موارد دیگر، غیر از غزوه تبوک رد می‌کند.

فصل دوم؛ نویسنده به بررسی سندی، متنی و محتوایی حدیث منزلت می‌پردازد. وی صحت صدور حدیث را مورد اتفاق همه طوایف و مذاهب اسلامی می‌داند. او تنها کسی که سند این روایت را تضعیف کرده سیف الدین آمدی^۲ در کتاب أبکار الأفكار^۳ و به تبع وی عضدالدین ایجی^۴ در کتاب المواقف^۵ معرفی می‌کند.^۶ سپس در ادامه به تحلیل مبنای اعتبارسنجی خبر واحد در نزد علمای شیعه و عدم حجیت خبر، در صورت محفوف به قرینه نبودن، می‌پردازد. او با توجه به این باور در اعتبارسنجی حدیث شیعه و تطبیق آن بر حدیث منزلت، استدلال بر این حدیث به عنوان یکی از ادله اصلی امامت حضرت علی علیه السلام را تضعیف کرده، به نوعی دوگانگی مبنا و استدلال در میان شیعیان را به رخ می‌کشد. او از سوی دیگر اشکال علمای شیعه بر استدلال اهل سنت بر احادیث آحاد را نیز شیوه‌ای غیرمنطقی نشان می‌دهد، از همین رو در ادامه به مناقشه کلام سیف الدین آمدی پرداخته و در دو بخش به اعتبارسنجی سندی حدیث منزلت ورود می‌کند: ۱. نقد کلام آمدی و اعتباربخشی به حدیث منزلت با وجود اینکه از احادیث آحاد است.^۷

۱. الفصل الأول: ص ۳۵-۴۵.

۲. ابوالحسن سیف الدین علی بن محمد (مکتب اشعری)، ۵۵۱/ق ۱۱۵۷ م.

۳. أبکار الأفكار: ج ۵ ص ۱۸۵.

۴. عضدالدین ایجی عبدالرحمان بن احمد، معروف به قاضی عضدالدین ایجی، م ۷۵۶ ق.

۵. المواقف: ج ۳ ص ۶۰۳.

۶. الفصل الثانی: ص ۴۷.

۷. همان: ص ۵۲.

۲. تضعیف حدیث توسط آمدی را این‌گونه تحلیل می‌کند: نبود قرینه بر صحت آن و معارضه حدیث منزلت با احادیث صحیحی که بر تقدیم ابوبکر و عمر بر حضرت علی علیه السلام دلالت دارد.^۱

۳. در تواتر حدیث اختلاف است.^۲

۴. راویان حدیث منزلت در میان اصحاب در قالب طرق صحیح، حسن، ضعیف و موضوع هستند.^۳

۵. اینکه آیا حدیث منزلت از خصائص امام علی علیه السلام است بحث می‌کند و آن را نفی می‌کند.^۴

۶. زمان صدور و مکان حدیث را بررسی می‌کند،^۵ صدور آن را در غیر غزوه تبوک نفی می‌کند و نظر علمای امامیه در صدور حدیث در موارد دیگر را رد می‌کند.^۶

فصل سوم: در این فصل نویسنده به جایگاه حدیث منزلت در اثبات امامت و نظر علمای شیعه^۷ و همچنین زیدیه^۸ در نحوه دلالت حدیث اشاره می‌کند و بحث را به شباهت حضرت علی علیه السلام به هارون و تبیین منازل هارون می‌کشد.^۹ او با ذکر نبوت، وزارت، خلافت و مشاوره به عنوان منازل هارون و نفی نبوت از این موارد در حدیث منزلت، منزلت علی علیه السلام را نسبت به موارد دیگر عمومیت داده، سپس نظریه امامیه را در خصوص این اثبات و نفی مطرح می‌کند. نویسنده در پایان نیز منازل هارون را در دو محور نبوت و وزارت تقسیم کرده، با نفی نبوت به دلیل لفظی موجود در خود حدیث، وزارت مطلق را نیز، با ذکر هشت دلیل نفی می‌کند. او شباهت حضرت علی علیه السلام به هارون

۱. همان.

۲. همان: ص ۵۳.

۳. همان: ص ۵۹-۷۰.

۴. همان: ص ۷۱.

۵. همان: ص ۷۷.

۶. همان.

۷. الفصل الثالث: ص ۸۹.

۸. همان، ص ۹۵.

۹. همان: ص ۹۹.

را چیزی غیر از خلافت سیاسی دائمی و وجوب تبعیت مستمر معرفی کرده و جانشینی مطلق حضرت علی علیه السلام را رد می‌کند.^۱

فصل چهارم؛ نویسنده بایان این نکته که امامت در نزد شیعه منصبی الهی مثل نبوت یا بالاتر از آن است^۲ و رد آن همانند رد نبوت و وجوب شناخت امام همانند وجوب شناخت نبی و... است، به عدم تناسب این باور با بخش «إلا أنه لاني بعدي» می‌پردازد و مخاطب را در میان پذیرش دو امر ملزم می‌کند؛^۳ یا لازم است الهی بودن منصب امامت همانند نبوت انکار شود و یا فقره مذکور بی‌معنا و بی‌فایده خواهد بود. به بیان دیگر نگارنده به زعم باطل خود می‌خواهد بگوید فقره «لاني بعدي» دلیل بر عدم شباهت جایگاه نبوت با امامت است چراکه اگر امامت با نبوت شبیه باشد، این فقره معنایی ندارد.

فصل پنجم؛ نویسنده با ذکر این نکته که هارون در زمان موسی وفات یافت و خلافت پس از وفات حضرت موسی درباره وی مطرح نیست، نتیجه می‌گیرد که خلافت امام علی علیه السلام در حدیث منزلت نیز تنها به حیات پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و غزوه تبوک اختصاص دارد و قاصر از اثبات خلافت دائمی ایشان حتی پس از وفات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم است.^۴ وی در ادامه به خلافت یوشع به نون اشاره می‌کند و با توجه به قصور دلالتی حدیث منزلت،

حدیث موضوع دیگری^۵ که در آن مضمون «أنت بمنزلة هارون من موسى» به صورت «أنت بمنزلة یوشع بن نون» است را نقل می‌کند. به باور سالم الخضر این روایت در منابع اهل سنت در مورد خلیفه اول صادر شده است، در حالی که از نگاه شیعه، صدور این حدیث گمانی بیش نیست.

مؤلف، در همین راستا، به واکاوی این مطلب در روایات امامیه مبنی بر خلافت یوشع بن نون از موسی می‌پردازد و روایاتی که دلالت بر شباهت امام علی علیه السلام با یوشع دارد را

۱. همان: ص ۱۰۵.

۲. الفصل الرابع: ص ۱۲۳.

۳. همان.

۴. الفصل الخامس: ص ۱۷۱.

۵. همان.

از جهت دلالتی بررسی کرده، وجه تشابه را بر همین اساس استخراج می‌کند. او در گام پایانی، بدون تحلیلی جامع از بحث، با استدلال به آنچه در تاریخ واقع شده - یعنی خلافت ابوبکر پس از پیامبر ﷺ - و ذکر آیات و روایاتی کلی از مشارکت و همراهی و برخی دیگر از صفات ابوبکر، به این نتیجه می‌رسد که ابوبکر نسبت به پیامبر ﷺ همان نسبت یوشع به موسی را دارد.^۱

ب) تحلیل محتوایی و بررسی نقاط ضعف و قوت کتاب

خواننده گرامی باید توجه کند حدیث منزلت از احادیث معتبری است که در منابع متعدد نقل شده و اعتبار آن تا آنجاست که با مراجعه‌ای عادی می‌توان باور قطعی به صدور آن یافت. افزون بر اعتبار سندی، دلالت حدیث بر امامت امام علی علیه السلام و وجوب اطاعت از ایشان، چنان روشن است که همواره مورد استناد بسیاری دانشمندان قرار گرفته است و نگارش‌ها و آثار بسیاری به تحلیل و تبیین مفاد آن پرداخته‌اند. دانش‌نامه امیرالمؤمنین علیه السلام^۲ که با تحقیق و دقت فراوان آیت‌الله محمد محمدی ری‌شهری و همکاری گروهی از محققان نگاشته شده است، نمونه‌ای از تألیفات بی‌شمار در این زمینه است که با مطالعه آن، اعتبار صدور حدیث منزلت و دلالت آن بر امامت امام علی علیه السلام کاملاً روشن می‌شود. عبدالهادی مسعودی، مهدی مهریزی، جواد محدثی، محمد علی سلطانی، سید ابوالقاسم حسینی ژرفا کتاب را به فارسی ترجمه کرده‌اند و مهدی غلامعلی آن را با عنوان گزیده دانش‌نامه امیرالمؤمنین علیه السلام تلخیص کرده است. حذف توضیحات از پانویس‌ها و ذکر یک منبع برای هر حدیث از جمله ویژگی‌های گزیده دانش‌نامه امیرالمؤمنین علیه السلام است.

نویسنده در کتاب «حدیث المنزلة» با پژوهش چندجانبه^۳ در منابع حدیثی، تاریخی،

۱. الفصل الخامس: ص ۱۸۹.

۲. دانش‌نامه امیرالمؤمنین علیه السلام بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ مجموعه‌ای ۱۴ جلدی، در بردارنده تاریخ کامل زندگانی امام علی علیه السلام (همراه با ذکر گزارش‌های تاریخی، بیان روایات و تحلیل‌های مفصل است.

۳. در حدود ۱۳۰ منبع مختلف در ارجاعات استفاده شده که در فهرست منابع و مآخذ قابل مشاهده است؛

اهم المصادر و المراجع: ص ۲۱۳.

تفسیری، شرح الحدیثی و با بهره‌گیری از نظرات بزرگان و شخصیت‌های مشهور فریقین^۱ توانسته تتبع شایسته‌ای در گردآوری مطالب ارائه دهد. همچنین قلم روان و خواندنی نگارنده و سبک منطقی ورود و خروج به بحث از یک سو و اختصار و توجه به نگارش‌های معاصر شیعی^۲ در حوزه حدیث و علوم حدیث از سوی دیگر، اثرگذاری کتاب را بالا می‌برد. افزون‌براین، نویسنده در اسناد آیات و احادیث و شروح، دقت کافی را به کار گرفته است.^۳ هرچند کتاب «حدیث المنزلة» در نگاه اولیه دارای شکل و صورت منطقی و مستند است، ولی محتوای ارائه شده و شیوه استدلال ضعف و کاستی‌های فراوانی دارد و با کمی تأمل می‌توان نقدهای نگارنده را ناشی از ناآشنایی با شیوه اعتبارسنجی حدیث شیعه و فهم نادرست از محتوای حدیث منزلت و همچنین خلط میان داده‌های مختلف حدیثی، تفسیری و تاریخی دانست. سخنان مبالغه‌آمیز^۴ و همچنین اشتباهات چاپی^۵ بر ضعف اثر افزوده است. در ادامه به برخی از موارد ضعف کتاب اشاره می‌گردد:

- پیش‌داوری قبل از بررسی، از همان ابتدای کتاب مشهود است، به گونه‌ای که عقیده کلامی نویسنده، اصلی غیرقابل انکار است و هرچه خلاف آن باشد، دچار ضعف و

۱. وی در نقل مطلب از شیخ مفید و آیت‌الله سبحانی و مرحوم کمپانی و حضرت امام خمینی این‌گونه می‌نویسد: «وإلیه یدهب إلیه كبار الإمامیة الشیخ محمد بن نعمان المفید ... یقول المرجع الدینی المعاصر الشیخ جعفر السبحانی ... العلامة الکبیر محمد حسین الکمبانی الأصفهانی ... المرجع الدینی الراحل روح الله الخمینی».

۲. مثلاً در تبیین منازل هارون می‌گوید: «وقد قال المرجع الدینی المعاصر الشیخ جعفر السبحانی فی تقریر هذه النظرية...» و آن را در پاورقی به کتاب «العقیده الإسلامیة علی ضوء مدرسة أهل البیت» نوشته آیت‌الله جعفر سبحانی ارجاع می‌دهد؛ الفصل الثالث: ص ۱۰۰.

۳. مثلاً می‌گوید: «مارواه الكلینی (۳۲۹ ق) فی الکافی عن عمار الساباطی قال: قلت لأبی عبد الله: ما منزلة الإمامة؟ قال: كمنزلة ذی القرنین و كمنزلة یوشع و كمنزلة آصف صاحب سلیمان، قال فیما تحکون؟ قال فبحکم الله و حکم آل داوود و حکم محمد ﷺ ویتلقانا به روح القدس» و در پاورقی آدرس حدیث «الکافی: ج ۱ ص ۳۹۸» ذکر می‌کند.

۴. در فصل دوم کتاب می‌گوید: «و قد كنت فیما مضی أستغرب إنكار الإمام ان تیمیه كون الحدیث المنزلة من خصائص أمير المؤمنین علی ؑ... أیقنت بأنه كان مصیبا»؛ الفصل الثالث: ص ۷۶.

۵. اشتباهات چاپی - هرچند نادر - دیده می‌شود، برای مثال نام امام در جایی «الخمینی» و در جای دیگر «خمینی» ذکر شده که دومی غلط است. (ص ۱۲۹ و ص ۱۳۴) و در صفحه ۵۲ «إن الذین...» غلط است که باید «الذی» باشد.

سستی است. این نوع نگرش، در هدف نویسنده از نگارش اثر، در مقدمه به روشنی نمایان است.^۱

• در برخی موارد، نداشتن دلیل قانع‌کننده یا حتی ذکر نکردن دلیل، نوشته را از مسیر انصاف بیرون برده است. وی در فصل پنجم بدون ذکر هیچ دلیل منطقی و از روی پیش‌داوری محض و مبتنی بر عقیده خویش، حدیث «أنت مني بمنزلة يوشع من موسى» را که در منابع شیعه در حق حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام وارد شده را جعلی می‌شمارد^۲ و جعل آن را به هدف پیشبرد اهداف مذهبی می‌پندارد. به نظر می‌رسد اصل اولی مورد قبول نویسنده «صحت احادیث اهل سنت» و در مقابل «ساختگی بودن احادیث امامیه» است.

• عدم بررسی سندی و دلالتی احادیث شیعه و اکتفا به ذکر مستند، یکی از نقاط ضعف جدی نویسنده است که بر خلاف ادعایش مبنی بر پاسخ‌گویی بر اساس مبنای مورد پذیرش طرف مقابل بوده است. این شیوه غیرعلمی به اندازه‌ی افراط‌گونه است که گاهی اوقات تنها با جمله‌ای که این احادیث یا ادله خلاف واقع است یا ساختگی است بحث را پایان می‌دهد.^۳ برای نمونه در ذکر احادیث دال بر شباهت امام علی علیه السلام به یوشع بن نون با اعتراف به کثرت نقل آن در مصادر شیعه و ذکر چندین مورد از آن‌ها با سند در متن کتاب، در ابتدا آن را جعلی و در پایان آن را این‌گونه تحلیل می‌کند: «ولو كان النبي يريده من حديث المنزلة النص على أن علياً هو وصيه أو الإمام من بعده لكان تشبيهه منزلة علي بمنزلة يوشع بن نون كاف في الدلالة على المقتضى»؛ بدین معنا که اگر حدیث منزلت به جهت اثبات امامت حضرت علی علیه السلام بود، همین حدیث منزلت یوشع کافی بود و دیگر نیازی به حدیث منزلت هارون نبود. نویسنده بدون بررسی سندی و دلالتی حدیث منزلت در دیدگاه شیعه آن را جعلی می‌پندارد.

۱. در مقدمه کتاب می‌گوید: «أن هناك أقلام مسمومة ستتناوهم فيما بعد متهمه إياهم بمناسبة علي علیه السلام العداء ... فضلاً أن تصور أن يتحول هذا الحديث أداة لتكفير أو تضليل أصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم...»؛ مقدمه:

ص ۱۱.

۲. الفصل الخامس: ص ۱۷۱.

۳. همان: ص ۱۷۵.

۴. همان: ص ۱۷۷.

- پنهان کاری در نقل از واسطه در برخی موارد به جهت اثبات مدعا از اعتماد خواننده به صداقت نگارنده می‌کاهد. برای نمونه نویسنده برای اثبات اینکه حضرت علی علیه السلام ابتدا اسلام نیاورد، بلکه مخالفت کرد و بعد از یک روز اسلام آورد. از قول سید بن طاووس این گونه نقل می‌کند: «و ذکر ابن طاووس (۶۶۴ ق) فی (سعد السعود) أن علیاً تردد فی قبول الإسلام ابتداء و طلب من رسول الله الإمهال...»^۱ و در پاورقی آدرس به «سعد السعود: ص ۲۱۶» می‌دهد که اولاً این آدرس طبق نسخه موجود صحیح نیست و در صفحه ۴۷۲ است^۲ و ثانیاً این قول سید بن طاووس نیست، بلکه بنابر شیوه مؤلف کتاب سعد السعود، نظر مفسران مختلف در خصوص آیه است که این متن را به نقل از تفسیر ثعلبی که شافعی مذهب است بیان می‌کند. این بدین معنا نیست که قول خود ابن طاووس و مورد پذیرش است. درحالی که نگارنده ظاهر عبارت را به گونه‌ی پیچیده است که گویا نظر خود ابن طاووس است.
- نقد محتوایی احادیث شیعه بر اساس مبانی کلامی از یک سو و دفاع از احادیث عامه بر اساس مبانی کلامی، نوعی دوگانگی در استدلال‌های وی ایجاد کرده است.^۳
- عدم توجه به بررسی سندی و عبور گذرا از آن با اعتماد به بحث کلامی از نقاط ضعف نگارنده در تحلیل احادیث است.^۴
- بهره‌گیری از مغالطه به جای استدلال منطقی در کتاب به خوبی قابل مشاهده است.^۵

۱. همان: ص ۱۹۸.

۲. رجوع شود به سعد السعود: ص ۴۷۲.

۳. در جای جای کتاب، حدیث منزلت را از خصائص علی علیه السلام نمی‌داند و منزلت را همواره به حداقل‌ها تفسیر می‌کند، ولی در فصل پایانی حدیث منزلت را دربارہ ابی بکر و از خصائص او دانسته است و در بالاترین مقام و منزلت تفسیر می‌کند؛ الفصل الثالث: ص ۹۵-۱۱۹ و الفصل الخامس: ص ۱۸۹-۲۱۰.

۴. در نفی حدیث منزلت، شباهت را به معنای وزارت برای حضرت علی علیه السلام نمی‌پذیرید، ولی برای ابوبکر شباهت را به معنای وزارت تفسیر می‌کند؛ الفصل الخامس: ص ۱۸۹-۱۹۴.

۵. در فصل سوم می‌نویسد: «فلو كانت أمة محمد على الخطأ لكان يجب على علي علیه السلام أن يفعل ما فعل هارون علیه السلام و أن يصعد المنبر من غير تقية و خوف فلما لم يفعل ذلك علمنا أن الأمة كانوا على الصواب»؛ الفصل الثالث: ص ۱۱۹.

- برداشت‌های به دور از واقع و غیر عرفی در نقد روایات یکی از مهم‌ترین خطاهای نویسنده در بررسی احادیث است.^۱
- توجه نکردن صحیح به مبانی اعتبارسنجی احادیث شیعه و اطلاع دقیق نداشتن از آن و نگاه سطحی به آن باعث شده محمد سالم الخضر مخاطب را در اعتبار احادیث و یا صحت آن به شک انداخته و برای خود فرصت نقدی ایجاد کند.^۲
- خلط و عدم تمییز صحیح بین بحث کلامی و حدیثی، اصلی‌ترین محور لغزش نگارنده در اعتبارسنجی احادیث شیعه و نقد محتوایی آن است. نگارنده در فصل چهارم برای تضعیف باور امامیه در حدیث منزلت این‌گونه بحث را پیش می‌برد: «اللازم علی الإمامية اجتناب الاستدلال بحديث المنزلة في إثبات إمامة علي بن أبي طالب...»^۳. علت این عملکرد نویسنده، عدم درک صحیح او از باور شیعه در شباهت منصب امامت با نبوت و نفی آن است.
- در پایان فصول، نتایج به صورت دقیق و منطقی ذکر نشده است^۴ در اغلب موارد نویسنده ادب پژوهش را در استدلال‌ها رعایت نکرده و با طعن و کنایه در بسیاری از موارد بر اندیشه مذهب امامیه تاخته است و اشکالات و باورهای خود را در حد احتمال بیان کرده است.
- تعدد نقل قول از منابع متفاوت و تمسک به آراء مختلف، نداشتن یک شیوه روشن در بررسی سندی و دلالی حدیث منزلت و توجه نکردن به قرائن فضای صدور و دست‌اندازی به هر نکته‌ای برای تضعیف حدیث منزلت، باعث شده خواننده در مسیر استدلال گم شود؛ به طوری که درباره اعتبار سندی حدیث، جمله صریحی ندارد و محتوا و دلالت حدیث هم گرفتار دوگانگی و تحیر در نفی نسبت دادن آن به حضرت علی عليه السلام و اثبات آن برای خلیفه اول است.

نتیجه‌گیری

۱. در فصل دوم می‌نویسد: «فليس في الحديث دلالة على أن غيره لم يكن بمنزلة هارون من موسى...»؛ الفصل الثاني: ص ۷۵.
۲. الفصل الخامس: ص ۱۷۱-۱۷۷.
۳. الفصل الرابع: ۱۲۳.
۴. همان: ص ۱۶۵ و الفصل الخامس: صص ۱۸۴ و ۱۸۸.

کتاب «حدیث المنزلة» نوشته محمد سالم الخضر در نقد پیش داورانه حدیث مذکور تألیف شده است. نویسنده سعی در اثبات این گمان است که حدیث مذکور بر امامت حضرت علی علیه السلام دلالت ندارد و ویژگی منحصر به فردی برای ایشان نیست. او با رعایت شکلی و ظاهری نگارش علمی و ارجاع به منابع پراکنده و نقل نظرات افراد مختلف به دنبال اثبات این مطلب است، اما آنچه از مطالعه کتاب محمد سالم الخضر نمایان می‌گردد ضعف‌های فراوانی است که عبارت‌اند از: نبودن تحلیل صحیح در نقل آراء، سطحی‌نگری در برداشت از حدیث، نداشتن مسیری روشن در اعتبارسنجی حدیث منزلت، تقدیم باور داشت کلامی بر اعتبارسنجی حدیثی، بی‌توجهی به شیوه اعتبارسنجی حدیثی شیعه، دوگانگی در برداشت حدیث منزلت نسبت به حضرت علی علیه السلام و خلیفه اول.

در نتیجه می‌توان مدعی شد او در نقد باور شیعه نسبت به حدیث منزلت چیزی جز سخنان گذشتگان خود ندارد، نقدهایش عامه پسند است و دقت و تحلیل درخور نگارش علمی ندارد. این کتاب نه تنها تردیدی در دلالت حدیث بر امامت و جانشینی حضرت علی علیه السلام ایجاد نمی‌کند، بلکه خود دلیلی بر ضعف اندیشه مؤلف و نقاد این حدیث است. امید است معرفی کتاب مذکور و تحلیل محتوایی آن زمینه‌ه برای نقدش را برای حدیث پژوهان فراهم کند.

کتابنامہ

۱. أبحاث الأفكار في اصول الدين، أمدي، سيف الدين، تحقيق احمد محمد المهدي، دار الكتب العلمية، دوم، ۲۰۰۳ م.
۲. إثبات الهداة بالنصوص و المعجزات، حر عاملي، محمد بن حسن، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بيروت، ۱۴۲۵ ق.
۳. الاحتجاج، طبرسي، احمد بن علي، نشر المرتضى، مشهد مقدس، ۱۴۰۳ ق.
۴. آية الإنذار و حديث الدار حفریات معرفية في دعوى النص الإلهي المبكر على إمامة علي بن أبي طالب، محمد سالم الخضر، مركز تكوين للدراسات و الأبحاث، انگلستان، لندن، اول، ۱۴۳۸ ق.
۵. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار عليهم السلام، مجلسي، محمد باقر بن محمد تقی، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ۱۳۶۸ ش.
۶. التوضيح الأنور بالحجج الواردة لدفع شبه الأعور، نجم الدين رازی و خضر بن شمس الدين، تحقيق مهدي رجایی، كتابخانه بزرگ حضرت آيت الله العظمى مرعشى نجفی، قم، ۱۴۲۴ ق.
۷. حديث المنزلة حفریات معرفية في دعوى النص الإلهي المبكر على إمامة علي بن أبي طالب، محمد سالم الخضر، مركز تكوين للدراسات و الأبحاث، انگلستان، لندن، اول، ۱۴۳۹ ق.
۸. دانش نامه امير المؤمنين عليه السلام بر پایه قرآن، حديث و تاريخ، محمد محمدی ری شهری، مترجم: مهدي مهريزي، دارالحديث، قم، ۱۳۹۲ ش.
۹. سايت مركز تكوين للدراسات و الأبحاث: <http://www.takween-center.com>.
۱۰. سايت مؤسسة مبرة الآل و الأصحاب: <http://www.almabarrah.net>.
۱۱. سعد السعود، ابن طاووس، علي بن موسى، منشورات رضی، قم، چاپ اول، ۱۳۶۳ ش.
۱۲. غاية المرام، سيد هاشم بحرانی، ناشر، مؤسسة التاريخ العربي، قم، ۱۴۲۲ ق.
۱۳. الكافي، كليني، محمد بن يعقوب، دار الكتب الإسلامية، تهران، ۱۳۶۳ ش.
۱۴. گزيده دانش نامه اميرالمومنين عليه السلام، محمد محمدی ری شهری، تلخيص مهدي غلامعلي، قم، دارالحديث، ۱۳۹۲ ش.

۱۵. من هدى القرآن، مدرسى، محمدتقى، دارالقارئ، بيروت، دوم، ۱۴۲۹ ق.
۱۶. المناقب، ابن شهر آشوب، محمد بن على، علامه، قم، المناقب، ابن شهر آشوب، بی تا.
۱۷. المواقب، عضد الدين عبد الرحمن بن احمد ايجي، مطبعة السعادة، قاهره، مصر، ۱۳۲۷-۱۳۲۵ ق.
۱۸. المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، علامه شهاب الدين ابوالعباس قسطنى، المكتبة التوفيقية، قاهره، بی تا.